

ISSN online 2707-7292

ISSN 2220-6310

DOI: 10.33216/2220-6310/2026-112-1-157-167

УДК 37.013.42

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Є. Ю. Пліско

ORCID 0000-0001-6814-4666

У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз феномену булінгу як актуальної соціально-педагогічної проблеми сучасного освітнього середовища в Україні. Актуальність дослідження зумовлена зростанням випадків цькування серед дітей та підлітків, високим рівнем латентності цього явища, а також недостатньою ефективністю існуючих механізмів профілактики та протидії булінгу в закладах освіти. Розкрито сутність поняття «булінг», визначено його видову класифікацію (фізичний, психологічний, економічний, сексуальний булінг та кібербулінг). Охарактеризовано ключові ознаки, що відрізняють булінг від конфлікту: систематичність, навмисність, нерівність сил, наявність сторін (кривдник, жертва, спостерігачі) та негативні наслідки для психічного й фізичного здоров'я потерпілого. Досліджено структуру булінгу, проаналізовано психологічні портрети його учасників. Особливу увагу приділено наслідкам булінгу для всіх категорій учасників освітнього процесу. Розглянуто нормативно-правове забезпечення протидії булінгу в Україні, проаналізовано положення Законів України «Про освіту» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», які визначають правові засади відповідальності за вчинення булінгу. Наголошено на проблемах практичної реалізації антибулінгової політики: недостатня кваліфікація педагогічних працівників, низький рівень довіри учнів до вчителів, брак системного моніторингу. Узагальнено досвід зарубіжних країн щодо запровадження комплексних антибулінгових програм. Обґрунтовано основні напрями соціально-педагогічної профілактики булінгу: первинна (просвітницька робота, формування толерантності), вторинна (діагностика, виявлення дітей групи

ризик, психолого-педагогічний супровід), третинна (робота з випадками булінгу, психокорекція учасників). Запропоновано алгоритм дій для педагогічних працівників щодо виявлення, припинення та запобігання випадкам цькування.

Ключові слова: *булінг, цькування, соціально-педагогічна профілактика, освітнє середовище, агресор, жертва, спостерігач, кібербулінг, толерантність, психолого-педагогічний супровід.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими трансформаціями в усіх сферах життєдіяльності, зокрема й в освітній. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності та соціальної напруги особливої гостроти набуває проблема забезпечення безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та дискримінації.

За даними досліджень ЮНІСЕФ, в Україні майже кожна четверта дитина (24 %) ставала жертвою булінгу з боку однолітків, причому 40 % постраждалих нікому про це не розповідали (Мар'яновська, 2019). Ці цифри свідчать про те, що проблема цькування в освітніх закладах є не лише поширеною, але й латентною, що значно ускладнює її виявлення та подолання. З огляду на це, актуалізується необхідність системної соціально-педагогічної роботи, спрямованої на профілактику булінгу, захист прав дітей та створення умов для гармонійного розвитку особистості в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В українській науці проблему шкільного насильства та булінгу досліджували Т. Бондаренко, Ю. Градова, М. Денисюк, А. Харківська та інші. Увагу привертають праці, присвячені психологічним чинникам схильності до булінгу, соціально-педагогічній допомозі учням-жертвам булінгу (А. Харківська, 2021) та профілактиці цькування в освітньому середовищі (В. Мар'яновська, 2019).

Водночас аналіз наукової літератури засвідчує недостатню розробленість практичних аспектів соціально-педагогічної профілактики булінгу, зокрема в умовах децентралізації освіти та цифровізації суспільства. Потребують подальшого вивчення питання впровадження комплексних антибулінгових програм, підготовки педагогів до роботи з випадками цькування та залучення батьків до профілактичних заходів.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на значний інтерес науковців до проблеми булінгу, окремі аспекти залишаються недостатньо

дослідженими. Зокрема, дискусійним є питання системної соціально-педагогічної роботи з усіма учасниками булінгу (агресорами, жертвами, спостерігачами) у межах одного закладу освіти. Недостатньо уваги приділено методам ранньої діагностики схильності до агресивної поведінки та розробці індивідуальних профілактичних маршрутів для дітей групи ризику. Відчувається брак науково-методичних рекомендацій щодо взаємодії соціального педагога, психолога, класного керівника та адміністрації школи в ситуаціях булінгу. Зазначені прогалини зумовлюють необхідність комплексного дослідження теоретичних і практичних засад соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування основних напрямів соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах освіти та розробка практичних рекомендацій для педагогічних працівників щодо запобігання цькуванню в дитячому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасній науковій літературі існують різноманітні підходи до визначення поняття «булінг». Узагальнюючи наявні трактування, булінг доцільно розуміти як систематичне, навмисне та повторюване агресивне поведіння однієї особи або групи осіб щодо іншої особи, яка не може себе захистити, що ґрунтується на нерівності фізичної чи соціальної влади та спричиняє фізичну або психологічну шкоду (Греба, 2023; Бойчук, 2021).

Варто розмежовувати поняття «булінг» та «конфлікт». На відміну від конфлікту, який є ситуативним і передбачає рівність сторін, булінг характеризується низкою ознак: систематичністю (повторюваністю) дій; наявністю сторін (кривдник, жертва, спостерігачі); нерівністю сил; навмисним заподіянням шкоди; негативними наслідками для психічного та фізичного здоров'я потерпілого (Бойчук, 2021).

Класифікація видів булінгу представлена достатньо широко в науковій літературі. За формою прояву виокремлюють:

- 1) *фізичний булінг* – застосування фізичної сили (удари, штовхання, підніжки, завдання тілесних ушкоджень);
- 2) *психологічний (вербальний) булінг* – образи, глузування, прізвиська, погрози, поширення чуток, ізоляція, ігнорування, бойкот;
- 3) *економічний булінг* – вимагання грошей, пошкодження чи знищення майна, крадіжки;
- 4) *сексуальний булінг* – принизливі жести, коментарі сексуального характеру, поширення інтимної інформації;

5) *кібербулінг* – цькування з використанням цифрових технологій (соціальні мережі, месенджери, електронна пошта, мобільні телефони) (Бондаренко, 2020; Суденко, 2022).

Найпоширенішою формою шкільного булінгу є психологічне цькування, що проявляється у словесних образах, висміюванні, ізоляції жертви. Разом із тим, останніми роками спостерігається значне зростання випадків кібербулінгу, що зумовлено активним використанням підлітками соціальних мереж та месенджерів. Кібербулінг є особливо небезпечним через свою анонімність, цілодобову доступність та неможливість сховатися від кривдника (Найдьонова, 2014; Денисюк, 2023).

Структура булінгу передбачає три категорії учасників:

1. *Булер (агресор)* – особа або група осіб, яка ініціює та здійснює цькування. Булерам притаманні висока агресивність, низький рівень емпатії, прагнення до домінування, позитивне ставлення до насильства (Суденко, 2022). Часто агресорами стають діти, які самі зазнавали насильства в сім'ї або мають низьку самооцінку та намагаються самоствердитися за рахунок інших (Бондаренко, 2020).

2. *Жертва* – особа, яка зазнає систематичного цькування. Жертвами найчастіше стають діти, які чимось відрізняються від однолітків: фізичними вадами, особливостями поведінки, низьким соціальним статусом, національністю, релігійними переконаннями тощо (Мар'яновська, 2019). Для жертв характерні занижена самооцінка, тривожність, невпевненість, соціальна ізольованість.

3. *Спостерігачі* – особи, які не беруть безпосередньої участі в булінгу, але є його свідками. Вони можуть бути активними (підтримують агресора) чи пасивними (займають нейтральну позицію). Спостерігачі також зазнають негативних наслідків: відчують страх, безпорадність, сором, можуть ставати агресорами або жертвами в майбутньому (Бондаренко, 2020; Бойчук, 2021).

Важливо наголосити, що булінг негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу. Для жертв наслідками є депресивні стани, тривожні розлади, зниження самооцінки, погіршення академічної успішності, психосоматичні захворювання, суїцидальні думки. Для агресорів характерними є асоціальна поведінка, правопорушення, труднощі у встановленні здорових стосунків у дорослому житті. Спостерігачі зазнають травматизації, формують байдуже ставлення до насильства, втрачають емпатію (Бондаренко, 2020).

Соціально-педагогічна профілактика булінгу – це система заходів, спрямованих на запобігання виникненню випадків цькування в освітньому середовищі, створення безпечного освітнього простору та формування в

учасників освітнього процесу навичок толерантної поведінки. Вона охоплює такі напрями:

Первинна профілактика – робота з усім учнівським колективом, спрямована на формування культури мирного співіснування, розвиток соціальних навичок, підвищення рівня толерантності та емпатії. Вона передбачає проведення виховних годин, тренінгів, просвітницьких заходів для учнів, педагогів та батьків (Бондаренко, 2020).

Вторинна профілактика – виявлення дітей групи ризику (потенційних агресорів і жертв) та проведення з ними корекційно-розвивальної роботи. Вона передбачає психодіагностику, індивідуальні консультації, групові заняття з розвитку комунікативних навичок та зниження рівня агресивності (Бойчук, 2021).

Третинна профілактика – робота з уже наявними випадками булінгу: припинення цькування, психолого-педагогічний супровід жертви та агресора, робота з класним колективом для подолання наслідків травматичної ситуації.

Як засвідчує досвід зарубіжних країн (Норвегії, Швеції, США, Канади), ефективною є системна антибулінгова політика, що передбачає:

- створення нормативно-правової бази з чітким визначенням відповідальності за булінг;
- запровадження програм профілактики булінгу на рівні закладів освіти (наприклад, програма Олвеуса);
- підготовку педагогів до роботи з випадками цькування та надання психологічної допомоги учасникам булінгу;
- залучення батьків до антибулінгових заходів;
- моніторинг стану безпеки освітнього середовища (Денисюк, 2023; Бондаренко, 2020).

В Україні правові засади протидії булінгу закріплені в Законі України «Про освіту» та Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2018). Відповідно до цих документів, булінг визначено як адміністративне правопорушення, за яке передбачено штрафні санкції або громадські роботи. Керівники закладів освіти зобов'язані повідомляти про випадки булінгу до Національної поліції та служби у справах дітей (Бондаренко, 2020; Градова, 2021).

Водночас практична реалізація антибулінгової політики стикається з низкою проблем: недостатній рівень обізнаності педагогів щодо методів протидії булінгу; брак кваліфікованих психологів у школах; слабка взаємодія з батьками; латентність випадків цькування; неефективна система моніторингу та оцінки ефективності профілактичних заходів (Градова, 2021; Бойчук, 2021).

З метою підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу актуальним, на нашу думку, є такий алгоритм дій для педагогічних працівників:

1. Проведення системної діагностики міжособистісних стосунків у класі з метою виявлення дітей групи ризику (соціометрія, анкетування, спостереження).

2. Розробка та впровадження програми профілактики булінгу для кожного класу з урахуванням його специфіки (вікових особливостей, соціального складу, наявних конфліктів).

3. Організація просвітницької роботи з учнями щодо прав людини, толерантності, ненасильницьких способів розв'язання конфліктів (тренінги, виховні години, рольові ігри).

4. Психолого-педагогічний супровід учнів, які постраждали від булінгу (індивідуальні консультації, психокорекційні заняття).

5. Корекційна робота з агресорами, спрямована на розвиток емпатії, самоконтролю, соціально прийнятних способів самоствердження.

6. Залучення батьків до профілактичних заходів (батьківські збори, спільні тренінги, індивідуальні консультації).

7. Співпраця зі службами у справах дітей, поліцією та громадськими організаціями для правового захисту постраждалих дітей.

Особливої уваги заслуговує робота з класним колективом у ситуаціях булінгу, адже цей феномен має групову природу. Класний керівник разом із соціальним педагогом і психологом має проводити бесіди з класом, спрямовані на усвідомлення неприпустимості цькування, формування колективної відповідальності за безпеку кожного учня, розвиток навичок взаємоповаги та підтримки.

В умовах сучасних реаліях, важливим напрямом соціально-педагогічної роботи є профілактика кібербулінгу. Педагогам варто інформувати учнів про правила безпечної поведінки в Інтернеті, ризики публікації особистої інформації, способи захисту від кіберцькування (блокування, скарга на контент, збереження доказів). Батькам рекомендується контролювати час перебування дитини в мережі, спілкуватися з нею про віртуальні загрози, налагоджувати довірливі стосунки, щоб дитина не боялася звернутися по допомогу (Найдюнова, 2014; Бондаренко, 2020).

Важливо наголосити, що профілактика кібербулінгу не може бути ефективною без системної роботи з формування цифрової грамотності як учнів, так і їхніх батьків. Сучасні діти зростають у цифровому середовищі, де межі між реальним і віртуальним життям стають дедалі розмитішими, тому традиційні методи профілактики потребують суттєвого оновлення з

урахуванням новітніх викликів. Дослідники зазначають, що значна частина випадків кібербулінгу залишається поза увагою дорослих саме через низький рівень обізнаності батьків про загрози, які підстерігають дітей у мережі, а також через небажання самих підлітків повідомляти про цькування через страх втратити доступ до гаджетів або бути звинуваченими в провокації (Найдьонова, 2014).

Ефективна протидія кібербулінгу передбачає впровадження в закладах освіти спеціальних просвітницьких програм, які охоплюють не лише учнів, але й педагогічних працівників та батьків. Такими програмами передбачається навчання розпізнаванню ознак кібербулінгу, алгоритмам дій у разі виявлення випадків цькування, а також засвоєння правил безпечної комунікації в цифровому просторі. Як свідчить досвід зарубіжних країн, найбільшої ефективності вдається досягти за умови комплексного підходу, що поєднує технічні заходи безпеки, психолого-педагогічний супровід постраждалих та юридичну відповідальність за вчинення протиправних дій в Інтернеті (Денисюк, 2023).

Значущим аспектом запобігання кібербулінгу є робота з розвитку критичного мислення в учнів, здатності аналізувати контент, розрізняти маніпулятивні повідомлення та протистояти тиску з боку інтернет-спільнот. Особливо вразливою категорією є підлітки, які перебувають у пошуку власної ідентичності, мають низьку самооцінку або відчувають дефіцит уваги та підтримки з боку найближчого оточення. Саме ці діти часто стають жертвами або активними учасниками кіберцькування, намагаючись у такий спосіб привернути увагу або компенсувати власну незахищеність (Градова, 2021).

У контексті воєнного стану та вимушеного дистанційного навчання проблема кібербулінгу набуває особливого значення, адже значна частина комунікації між учнями відбувається виключно в цифровому середовищі. Відсутність безпосереднього контакту, обмежений контроль з боку педагогів та батьків створюють додаткові ризики для виникнення та поширення віртуального цькування. Тому надзвичайно важливим є створення у закладах освіти системи оперативного реагування на випадки кібербулінгу, запровадження механізмів анонімного повідомлення про порушення та забезпечення постійного психолого-педагогічного супроводу постраждалих.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проведений аналіз теоретичних джерел та практичних напрацювань засвідчує, що булінг є складним багатоаспектним соціально-педагогічним феноменом, який потребує системної профілактики та корекції. Його виникнення зумовлене комплексом чинників: індивідуально-психологічних (особливості особистості агресора та жертви), сімейних (стиль виховання,

домашнє насильство), соціальних (освітнє середовище, вплив ЗМІ, соціальна нерівність) та середовищних (авторитарний стиль управління, відсутність контролю).

Дієва соціально-педагогічна профілактика булінгу передбачає реалізацію первинних, вторинних і третинних заходів у межах закладу освіти, що охоплюють усіх учасників освітнього процесу – учнів, педагогів, батьків. Ключовими умовами ефективності профілактичної роботи є комплексність, системність, безперервність, залучення фахівців (соціального педагога, психолога) та координація зусиль усіх суб'єктів освітнього процесу.

Основними напрямками вдосконалення соціально-педагогічної профілактики булінгу є: підвищення кваліфікації педагогів з питань запобігання та протидії цькуванню; розробка та впровадження адаптованих антибулінгових програм з урахуванням вікових та соціальних особливостей учнів; посилення взаємодії з батьками через просвітницькі та тренінгові заходи; запровадження системи моніторингу безпеки освітнього середовища; створення механізмів анонімного повідомлення про випадки булінгу.

Література

1. Бойчук П. М., Козигора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 3, ч. 2. С. 10–16.
2. Бондаренко Т. І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема: рекомендаційний бібліографічний показник. Київ : ЦБС Подільського району, 2020. 69 с.
3. Градова Ю. В. Булінг в Україні: проблема очима дитини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 63. С. 41–45.
4. Гребя І. З., Гаврилюк І. Ю. Булінг та його прояви в освітньому середовищі початкової школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2023. № 5. С. 95–100.
5. Денисюк М. М. Булінг в законодавстві різних країн світу. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 199–207.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>
7. Мар'яновська В. В. Булінг: вітчизняний та закордонний досвід. *Review of transport economics and management*. 2019. Вип. 2 (18). С. 147–154.

8. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або віртуальна агресія: способи розпізнавання і захист дитини. Київ : Шкільний світ, 2014. 96 с.
10. Суденко Ю. А. Булінг як різновид насилля в закладах освіти. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31 С. 35–40.
11. Харківська А. А. Запобігання булінгу в закладах загальної середньої освіти: сучасний стан проблеми. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 1(4). С. 1–13.

References

1. Boichuk P. M., Kozyhora M. A., Romaniuk A. M. (2021). Bulinh yak sotsialno-psykholohichne yavyshe u suchasnomu osvithomu prostori [*Bullying as a Socio-Psychological Phenomenon in the Modern Educational Space*]. *Academic Studies. Series "Pedagogy"*, 3(2), 10–16. (ukr).
2. Bondarenko T. I. (2020). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema: rekomendatsiinyi bibliohrafichnyi pokazhchyk [*Bullying as a Current Socio-Pedagogical Problem: A Recommended Bibliographic Index*]. Kyiv: TsBS Podilskoho raionu. 69 s. (ukr).
3. Hradova Yu. V. (2021). Bulinh v Ukraini: problema ochyma dytyny [*Bullying in Ukraine: The Problem through the Eyes of a Child*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. Vyp. 63. S. 41–45 (ukr).
4. Hreba I. Z., Havryliuk I. Yu. (2023). Bulinh ta yoho proiavy v osvithomu seredovyshchi pochatkovoi shkoly [*Bullying and Its Manifestations in the Educational Environment of Primary School*]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. № 5. S. 95–100. (ukr).
5. Denysiuk M. M. (2023). Bulynh v zakonodavstvi riznykh krain svitu [*Bullying in the Legislation of Different Countries of the World*]. *Kyivskiy chasopys prava*. № 2. S. 199–207. (ukr).
6. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protyddi bulinhu (tskuvanniu)" vid 18 hrudnia 2018 roku № 2657-VIII [*Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Counteracting Bullying (Harassment)" of December 18, 2018, No. 2657-VIII*]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (ukr).
7. Marianovska V. V. (2019). Bulinh: vitchyzniani ta zakordonnyi dosvid [*Bullying: Domestic and Foreign Experience*]. *Review of transport economics and management*. Vyp. 2 (18). S. 147–154. (ukr).
8. Naidonova L. A. (2014). Kiberbulinh abo virtualna ahresiia: sposoby rozpoznavannia i zakhyst dytyny [*Cyberbullying or Virtual Aggression: Ways to Recognize and Protect a Child*]. Kyiv: Shkilnyi svit. 96 s. (ukr).

9. Sudenko Yu. A. (2022). Bulinh yak riznovyd nasyliya v zakladakh osvity [*Bullying as a Type of Violence in Educational Institutions*]. *Yurydychna psykholohiia*. № 2 (31). S. 35–40. (ukr).
10. Kharkivska A. A. (2021). Zapobihannia bulinhu v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: suchasnyi stan problemy [*Prevention of Bullying in General Secondary Education Institutions: The Current State of the Problem*]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*. Vyp. 1. S. 1–13. (ukr).

SOCIO-PEDAGOGICAL PREVENTION OF BULLYING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Ye. Yu. Plisko

The article provides a comprehensive theoretical analysis of the phenomenon of bullying as a current socio-pedagogical problem in the modern educational environment of Ukraine. The relevance of the study is determined by the growing number of bullying cases among children and adolescents, the high level of latency of this phenomenon, as well as the insufficient effectiveness of existing mechanisms for the prevention and counteraction of bullying in educational institutions. The essence of the concept of "bullying" is revealed, its typological classification is defined (physical, psychological, economic, sexual bullying and cyberbullying). The key features that distinguish bullying from conflict are characterized: systematicity, intentionality, imbalance of power, the presence of parties (bully, victim, bystanders) and negative consequences for the mental and physical health of the victim. The structure of bullying is studied, the psychological portraits of its participants are analyzed. Special attention is paid to the consequences of bullying for all categories of participants in the educational process. The legal and regulatory framework for counteracting bullying in Ukraine is considered, the provisions of the Laws of Ukraine "On Education" and "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Counteracting Bullying (Harassment)" are analyzed, which determine the legal principles of liability for committing bullying. The problems of practical implementation of anti-bullying policy are emphasized: insufficient qualifications of pedagogical staff, low level of students' trust in teachers, lack of systematic monitoring. The experience of foreign countries in implementing comprehensive anti-bullying programs is summarized. The main areas of socio-pedagogical prevention of bullying are substantiated: primary (educational work, formation of tolerance), secondary (diagnosis, identification of children at risk, psychological and pedagogical support), tertiary (work with cases of bullying, psychocorrection of participants). An algorithm of actions for pedagogical staff on identifying, stopping and preventing cases of bullying is proposed.

Keywords: bullying, harassment, socio-pedagogical prevention, educational environment, aggressor, victim, bystander, cyberbullying, tolerance, psychological and pedagogical support.

Пліско Євген Юрійович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету «Київський авіаційний інститут» (м. Київ, Україна). E-mail: pliskoej@ukr.net.

Plisko Yevhen Yuriiovych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Rehabilitation at the National Aviation University (Kyiv, Ukraine). E-mail: pliskoej@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 01.07.2026.

Стаття прийнята до друку після рецензування 11.09.2026.

Стаття опублікована 30.10.2026.

Стаття з відкритим доступом,
відповідно до умов ліцензії

[Creative Commons \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)